

בשורות בתיקו

על ספרו של עמוס עוז "הבשורה על-פי יהודה", כתר 2014, 308 עמ'

הספר "הבשורה על-פי יהודה" מבקש להבין את מכמניהן של שתי תקופות הרות גורל בתולדות עם ישראל והעולם: ימיה הראשונים של הנצרות, ולידתה של מדינת ישראל. "המתנוח" בין שתי התקופות האלו הוא שמואל אש, סטודנט באוניברסיטה העברית, אשר זונח את לימודיו ומחקרו על ישוע ויהודה איש קריות – משום חסרון כיס (אביו פושט את הרגל ואיננו יכול עוד לממן את לימודיו), ומשום שירדנה, חברתו, נטשה אותו והתחתנה עם אחר. הוא נענה למודעה המציעה עבודה מוזרה: לארח לחברה לאיש זקן ונכה בשם גרשום ואלד. השיחות עמו ועם כלתו, עתליה אברבנאל, הן מעין דיאלוגים אפלטוניים, עילה להבעת דעות וחשיפת מכמנים פילוסופיים על דברי ימיה של הנצרות ועל יסודה של מדינת ישראל. לפי התיאוריה של שמואל, יהודה איש קריות לא בגד בישוע, אדרבה, הוא היה בעצם הנוצרי הראשון הנאמן ביותר. הוא התאהב באישיותו הנפלאה, והיה משוכנע שהוא בן האלוהים. הוא סלד מאלוהי ישראל הקנא, וקיווה בכל מאודו שישוע יכול להתגלות כאל, ולכן האמין שהוא יכול לחולל נס ולרדת מהצלב. כשזה לא מתרחש, וישוע מתענה נוראות על הצלב, ונופח את נשמתו – הוא מבין שהוא שפך את דמו, והוא מתאבד. בספר יש קטע שלם (עמ' 267-277) הכתוב כביכול על ידי סופר עתיק המכיר את נבכי נפשו של יהודה איש קריות, מתאר את ייסוריו של ישוע ואת ייסוריו המצפון של יהודה על כך ששכנע אותו שהוא אלוה, ויש ביכולתו לחולל את נס הירידה מהצלב. הקטע הזה, הגם שהוא מבטא את התיאוריה של שמואל על "אי בגידתו" של יהודה – לא מובא בשום מקום ציון הקשר בינו ובין עיקר הספר. הקטע מבודד לגמרי, בלי קשר למה שקדם לו, ולמה שבא אחריו. לכאורה, חריגה מכלל א' בספרות – "אחדות היצירה", אך מסתבר שלסופר ברמתו של עמוס עוז – כנראה מותר.

בספר מובעת דעה על אלה שנחשבו לבוגדים (אפרופו – יהודה), אבל בעצם הקדימו את זמנם, וראו נכוחה את

לאווירה תורמות גם החיות המלוות כל הזמן, כל עמוד בספר, כל רגע מחיי הגיבורים. הן כל הזמן שם, שותפות לכל סצינה בחיי הדמויות. עוז הוא קוסטריצה של הספרות. בספר הילדים של עוז: "פתאום בעומק היער" מתפתחת פנטזיה של מה היה קורה אילו לא היו עוד בעלי חיים בעולם. רק תמונות שלהם היו תלויות בכיתה וכמה מורים עוד ידעו לחקות קולות שלהם. שני ילדים חריגים מוצאים בעומק היער את מחבואם של בעלי החיים. במקום שהוא או ראשית הימים – גן עדן, או חזון אחרית הימים. או שאין הבדל בין השניים. ושם הם מוצאים אושר חמלה וחסד וחוזרים לבשר את אשר גילו לכל שאר האנשים. עוז מחשיב מאוד את החמלה והחסד הנולידים מן הקשר בין אנשים ובעלי חיים, ומוצא שבלעדיהם חיינו היו חסרים מאוד. גם אלה שאינם מגדלים חיות מחמד תלויים מאוד בציפורים, בדבורים, בנביחות הכלבים שבחוץ, בחתולים המשוטטים.

קוקייה נמרצת; כלב; דוב; ראש איל מקורזל; דממה הרובצת בגבה אליך; ראש אריה עיוור מגולף בתפקיד מקש על דלת הכניסה; דימויים – כמו מקור של עוף צמא; כמו תמונן גדול שהוטל על היבשה; ומעוטף כגולם ענקי של תולעת משי; כמו איכרה ממתונה לעז מתמהמהת; "צמד דגי זהב הבוהים בו בתוגה"; כמו כלב זקן שעדיין יש לו צורך שיבוא לפעמים איזה זר כדי שתהיה לו סיבה להתרגז ולפרוץ בנביחות, וזה רק בפתיחה. אספתי עמודים שלמים של בעלי חיים. מוטיב מרכזי של ראש השועל על מקל ההליכה, המשחר לטרף, הנו מוטיב מקביל לפסל הטורף לאורך הספר "אל תגידי לילה"; ישנן מטאפורות וישנם עמודים שלמים המוקדשים לכלב תועה או לחתול רחוב. תיאורים נוקבים ומרגשים כאחד, ממש כאילו תיארו לנו אנשים שאנחנו מזדהים ונקשרים אליהם. אפשר לכתוב מאמר שלם רק על בעלי החיים המשוטטים בספר כמו אותן שתי ציפורים המתעקשות לנקד את הדממה.

הספר נוגע ללב ועם זאת הוא ספר פילוסופי שמטפל במחקרים על ישוע הנוצרי. הספר אינו חושש לדבר ולא רק להציג. להביע רעיונות ולא רק לצייר תמונות. זהו ספר מסכם כיוון שהוא מצטט מכל ספריו הקודמים של עוז, ויחד עם זאת הוא ספר מרדני, בועט, חושב צעיר, מרענן את המחשבה. או כמו שאומרים בשפה צעירה – מרפרש. ספר שבדוק את המסורת הרעיונית הציונית אבל יוצא חוצץ נגד מתקני עולם. עוז מפתיע. אינו שוקט על שמריו. בודק והופך ומפרק כל מושג שעל ברכיו גדל. גורם לכולנו לחשוב. עוז מערער על המיתוס של יהודה, מיתוס היהודי הבוגד, אך הוא מערער גם על המיתוס של מעטים וצודקים מול כל-העולם – נגדנו וכולם-רשעים.

המציאות. שמואל מזכיר בפני ואלד "בוגדים" כמו ירמיה, אברהם לינקולן, הרצל, הקצינים שניסו להתנקש בהיטלר, בן גוריון שהסכים לתכנית החלוקה, דה גול שוויתר על אלג'יר. "בוגד" הוא לפעמים תואר כבוד. מן הסתם יש כאן גם נימה אישית, שכן עמוס עוז היה בין הראשונים שטענו כי עלינו להיפרד מהשטחים הכבושים, ולא מעט פעילי ימין ראו בו "בוגד ואוהב ערבים".

מעט מעט מקבל שמואל מידע על המשפחה המוזרה – משפחת אברבנאל-ואלד: שאלתיאל אברבנאל, הוא אביה של עתליה, שהייתה נשואה למיכה, הבן היחיד של גרשום ואלד. מיכה נהרג ב-2.4.48 בקרבות שער הגיא. שאלתיאל אברבנאל, היה משכיל ספרדי ששלט במספר שפות, והיה מקושר מאוד עם האינטליגנציה הערבית. הוא העריץ את התרבות הערבית ודגל בבית דו-לאומי – עברי וערבי. הוא התנגד חריפות להקמת מדינה יהודית, שדינה להישמד על ידי המאסה הענקית של האיסלאם הערבי. בשל דעותיו הוא סולק ממוסדות המדינה בדרך. כשהמדינה קמה, על אינספור קורבנות יהודים וערבים, ועל היווצרותה של הפליטות הפלסטיניות – אברבנאל ניבא לה חורבן. הוא מתכנס בתוך עצמו, ושנתיים לאחר נפילת בנו הוא נפטר גם כן.

עמוס עוז מביא באמצעות אברבנאל את הדעות שהביעו חברי "ברית שלום" שדגלו באוטונומיה דו-לאומית שתתחלף בבוא הזמן במדינה דו-לאומית. "ברית שלום" שרדה בסך הכול שמונה שנים (1925-1933), ואם אינני טועה, כל חבריה היו משכילים אשכנזים (מרטין בובר, י"ל מאגנס, ש"ה ברגמן, גרשום שלום, ארנסט סימון, ש"ד גויטיין, הנריאטה סאלד, ח"מ קלוורסקי, ש"ז שוקן, א' רופין, מ' סמילנסקי – רשימה חלקית). ברור שאברבנאל הספרדי איננו דמות היסטורית, אלא דמות בדויה לצורך הוויכוח, שהיסטורית דעך זמן רב לפני שבן-גוריון הכריז על הקמת המדינה. דבריו של שמואל שיש "בוגדים" שראויים להערצה, מנתבים את הקורא אל התובנה שיש טעם לעיין שוב במחשבותיו יוצאות הדופן של הספרדי אוהב הערבים, והשולל בכלל את עצם קיומם של מדינות בעולם. ברור שהנבואה של אברבנאל לא התקיימה – לא בעת מלחמת השחרור, וגם לא דורות אחריה. אדרבה, יש אפילו שתי מדינות ערביות משמעותיות ביותר, מצרים וירדן, שכרתו ברית שלום עם ישראל. אבל יש נבואה אחת של אברבנאל שכן התקיימה: הציונות רכבה על הגל הדתי-משיחי, וזה יהיה גולם שיקום על יוצרו (עמ' 209). כנגד דעותיו של אברבנאל (עליהן מתוודע שמואל מפי עתליה וואלד) סבור שמואל כי רק לאחר שכל העמים יוותרו על מדינות – רק

אז יסכימו גם היהודים לוותר על מדינה. בינתיים – מותר גם לעם המוכה הזה, ששליש ממנו הושמד בשל היעדר מדינה, ובכך מותר, ואף הכרח, לעם הזה להקים לעצמו פינה בעולם הזה. תיקו!

עיצוב הדמויות ביצירה זאת הוא מלאכת מחשבת ממש: שמואל אש, הגיבור הראשי, מתואר כשלומיאל בהוויות העולם: שכחן, מתפלנטר, חווה תאונות בגלל אי תשומת לב, רגיש, אסמטי, מרבה לדמוע, מרחם על מקק ועל חתול (אגב, תיאור נפלא של המפגש בינו ובין חתול רחוב – עמ' 201-202). יש לשמואל רק זיכרון אחד מתוק מימי ילדותו – כאשר אימו ליטפה אותו בבית החולים בעקבות עקיצת עקרב שחווה... עתליה מטפלת בו כמו בתינוק. הוא היה חבר בחוג סוציאליסטי שמנה חצי תריסר חברים, וגם אלה התפלגו! הוא מחזר נואשות אחרי עתליה, האלמנה היפה והצינית, וזוכה בחסדיה דווקא ברגעי החולשה שלו (מרותק למיטה לאחר שנפל ונחבל קשות בראש וברגל). אבל הוא נחשב לעילוי מבוזבז של אוניברסיטה, ודעותיו בענייניו של ישוע, יהודה איש קריות והסכסוך הישראלי-ערבי מצביעות על עומק מחשבה.

עתליה, שגילה כפול מגילו של שמואל, שוכרת כל פעם סטודנט חדש שיהל ויכוחים עם גרשום ואלד, הזקן והנכה, שרק הדיבורים והוויכוחים מחזיקים אותו בחיים לאחר נפילת בנו יחידו. עתליה חסרת סבלנות כלפי גברים, בעיקר אלה שמתיהרים בגבורה במלחמה. ואלד סבור שיש לה אופי גברי (עמ' 59): היא מייבשת את מעריציה (הסטודנטים שהיא שוכרת כדי לנהל שיחות עם ואלד), וכשהיא מחליטה להעניק להם מחסדיה – היא מתנערת מהם, ומסלקת אותם. היא מעניקה גם לשמואל מחסדיה רק כאשר הוא חסר אונים לאחר התאונה. לפי דבריה היא עושה זאת משום ששמואל שונה מכל הגברים בעלי הגוון השוביניסטי. עתליה חיה מירושה גדולה של אביה ומתשלומים ממשרד הביטחון (אלמנת מלחמה), אבל גם עובדת בחברת חקירות. שלוש פעמים היא מזמינה את שמואל להיות נוכח בפעולותיה, ובשלוש הפעמים היא לא זוכה לשום הצלחה.

גופו המעוות של גרשום ואלד מתואר כתשליל גמור לרוחב ידיעותיו ולמקוריות דעותיו (מערער על תורת דרווין, מגנה את יחס היהודים לישוע, מנתח את שנאת הערבים אלינו, חושף את פרצופן האמיתי של הדתות וכו'. בכלל נוהג הסופר לתאר בפרוטרוט את הפיזיולוגיה של גיבוריו, את לבושם, דרך הילוכם – ואלד, למשל, נזקק לקביים). פחות מוצלח הוא עיצובה של מירי, אחותו של שמואל, הלומדת רפואה באיטליה וצריכה לממן את לימודיה בשתי עבודות

תופעת השירה הערבית "אלערובי"

מוקדש לזכרה של האם הנפלאה – זוהרה
בת מסעודה [אמסלם] ובת דויד [לחיאני]
במלאת 52 שנה למותה.

א סתר עטייא מבת-ים ידועה בארץ לחובבי השירה הערבית ולחוקריה. שירה זו המיוחדת במינה שנקראת 'אלערובי' [עממי], נפוצה באזורי הפריפריות במרוקו, בקרב יהודים וערבים, ובפרט בתאפילאלת. חוקרים רבים, וביניהם פרופ' יוסף שטרית מאוניברסיטת חיפה, התדפקו על דלתה של אסתר כדי לשמוע אותה שרה, מסבירה להם את פשר כל שיר ומונה בפניהם את כל התת-ז'אנרים של שירה עשירה זאת: 'אתסרג' שפירושו 'לסרוג', 'אלמוואלי' שהוא סוג של שירה מרגשת שנאמרת ברגש עז, התת-ז'אנר הבא הוא 'אלמעאני', שכולו חיצוני-ביקורת והתחשבות בין אלה ששרים אותו. פרופ' סמי שלום שטרית בא במיוחד מארה"ב עם צלם, חבר ותיק שלו, אלי חמו, ובמשך יום שלם הקליט את אסתר בקול בלבד, בגלל שהייתה עדיין באבל על בנה יעקב ז"ל, וצילם את בעלה מכלוף שקרא הרבה פיוטים עתיקים.

התואר 'מלכה' ניתן לאסתר האצילה בזכות הידע הרב שגלום ואצור במוחה. אין כמעט אירוע של שמחה משפחתית או מסיבה לרגל 'ערב חינה' שלא שרים מכל 'התת-ז'אנרים' האלה, והמסובים מרותקים, עד כי לפעמים שוכחים לאכול את מה שהוגש להם. אסתר הייתה תמיד מלווה בגיסתה, אחות בעלה מכלוף ירא-שמים, יאקוט חאקי, היינו, יאקוט בת-יצחק ['חאקי' בתאפילאלת היה כינוי ליצחק]. היא הייתה שרה עם אסתר בלי שהן יתאמו ביניהן. הן שרות לסירוגין אחת אחרי השנייה, ולהיפך. כאשר אסתר המובילה, עוברת לתת-ז'אנר אחר, מייד יאקוט הולכת אחריה, וכל המאזינים מרותקים ורווים רוב עונג. הן דומות לשתי זמרות בוגרות בית-ספר למוסיקה ייחודית – ומבצעות ברוגע ובחן. על אף שאסתר ויאקוט, לא למדו בשום מקום, הן מדהימות משלימה את השלישייה, מלבד אסתר ויקוט, היא עזיזא יחייא, הלוא היא עזיזא לחיאני, אשתו של שמעון, איש התנ"ך ז"ל. כוחה של עזיזא מתבטא בקול מאוד ערב וביופייה המרשים. התמונה שמתלווה למאמר זה לקוחה מתוך תמונה

מפרכות. אנו מתוודעים לדמותה בעיקר בשל מכתב שהיא כותבת לשמואל, אבל הקורא נבוך לקרוא במכתב זה דברים שהיא "מזכירה" לאחיה, וברור שהדברים מובאים לידיעת הקורא, ולא לידיעת הנמען.

מוטיב התאנה מופיע בצורה מאוד מתוחכמת בספר: בחצר משפחת אברבנאל יש תאנה, באוונגליון מוזכרת תאנה שלא העניקה לישוע פרי, לכן הוא קילל אותה שתיבש. שמואל קובע שקללה זאת היא על לא עוול בכפו של העץ, שהרי התאנה איננה מניבה פרי באביב. עובדה זאת הוכיחה ליהודה (יהודה המדומיין על ידי שמואל) שישוע הוא בסך הכול בן אנוש, ולא אלוה, כפי שקיווה. אילו היה הוא אלוה, היה מבצע נס שהתאנה תניב פרי שלא בעונתה, ולא היה מקללה. בהמשך, בקטע "העתיק" (שהוזכר לעיל), מסופר שיהודה איש קריות תולה עצמו על ענפי עץ התאנה שישוע קילל.

ליד מוטיבים מושקעים כנ"ל יש בספר חזרות אינסופיות בדברים ממש שוליים, כגון הטלק ששמואל מרבה לפזר על זקנו, ריח הסיגליות של עתליה, העגילים שלה, החריץ המפתה של עתליה בין אפה לשפתיה, צורת הליכתו המזורה של שמואל, מרק הגולש והקומפוט ששמואל מזמין במסעדה הונגרית, מעיל הסטודנטים המרופט של שמואל והשאפקה שעל ראשו, השפם האינשטייני של ואלד ועוד ועוד.

הסופר איננו מרחם על הקורא ומביא שני תיאורים מזעזעים בפרוטרוט, אשר ייתכן שיש ביניהם הקבלה: כיצד שחטו הערבים את מיכה והתעללו בגופו (עמ' 194-195), ותיאור גסיסתו הארוכה של ישוע על הצלב (עמ' 268-269). שם הספר "הבשורה על פי יהודה" מרומז בספר מספר פעמים (ראו בעיקר עמ' 49-51), ואף מופיע בו מפורשות (עמ' 122, 301). בסוף הספר עוזב שמואל את בית אברבנאל-ואלד ומתכוון להגיע אל העיירה החדשה הנבנית על צלעו של מכתש רמון. ייתכן שיכתוב מחקר על הבשורה על פי יהודה איש קריות, אך בינתיים הוא מחכה, ואינו יודע למה (עמ' 291; רמז למחזה האבסורד של בקט). הדיון בספר בדבר רחמנותו של ישוע לעומת קנאותו של אלוהי ישראל, ועיגון שנאת ישראל הנוצרית במעשיו של יהודה איש קריות – נראה בעיניי כחסר שחר: לא ידוע לנו מה קרה במציאות, אבל בברית החדשה ישוע מצהיר שהוא מביא חרב לעולם, וכי אוהביו צריכים לשנוא את כל הקרובים לליבם (לוקס י"ד 26; ראו גם י"ב 49-53, וכן מתי י' 34-39 ועוד). ב"בשורה על פי יוחנן", ב"מעשי השליחים", באיגרות השונות וב"התגלות" יש מאות (!) פסוקים המתארים את היהודים כנציגי השטן עלי אדמות. ■